

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.1.48>

ПРАВО ДОВІРЧОЇ ВЛАСНОСТІ ЯК СПОСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ СУБ'ЄКТІВ АГРОБІЗНЕСУ

Канарик Ю.С.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного та господарського права

Національного університету біоресурсів

та природокористування України

ORCID: 0000-0003-3222-7827

Канарик Ю.С. Право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання цивільно-правових зобов'язань суб'єктів агробізнесу.

У статті досліджено правову природу довірчої власності як способу забезпечення виконання цивільно-правових зобов'язань та особливості її застосування у відносинах суб'єктів агробізнесу. Встановлено, що довірча власність є одним із найменш розроблених інститутів сучасного цивільного права України, попри його закріплення у чинному законодавстві. У науковій доктрині відсутня єдність щодо її правової природи, що створює труднощі для практичного використання. Акцентовано, що у сфері агробізнесу довірча власність має особливе значення, адже аграрна діяльність відзначається високим рівнем ризиків, сезонністю виробництва та потребою у залученні значних кредитних ресурсів. При цьому суб'єкти сільськогосподарського підприємництва часто не мають достатньо ліквідних активів для передачі у заставу, а використання майбутнього врожаю чи продукції як забезпечення стикається з прогалинами правового регулювання.

У роботі виокремлено основні проблеми правозастосування: відсутність чіткого визначення правової природи довірчої власності; неврегульованість питання можливості передачі у довірчу власність майбутніх речей, зокрема врожаю та сільськогосподарських культур; відсутність належних гарантій для боржників-агровиробників; ризик зловживань з боку кредиторів; відсутність сталої судової практики. На підставі проведеного аналізу запропоновано напрями вдосконалення законодавства: закріплення довірчої власності як самостійного способу забезпечення зобов'язань у Цивільному кодексі України; деталізація правового режиму майбутніх речей; встановлення механізмів захисту прав боржників, зокрема можливості повернення майна у разі часткового виконання зобов'язань; удосконалення процедур державної реєстрації довірчої власності; формування спеціальної судової практики щодо спорів у сфері агробізнесу.

Зроблено висновок, що довірча власність у відносинах суб'єктів агробізнесу є перспективним інститутом, здатним розширити можливості кредитування аграрного сектору та сприяти підвищенню фінансової стабільності виробників. Водночас її ефективність напряму залежить від усунення наявних правових прогалин і формування єдиної концепції застосування у правовій доктрині та судовій практиці.

Ключові слова: довірча власність, забезпечення виконання зобов'язань, агробізнес, правове регулювання, кредитування, аграрне право.

Kanaryk Y.S. Trust property law as a method of ensuring the fulfillment of civil-legal obligations of agribusiness entities.

The article examines the legal nature of trust ownership as a method of securing the performance of civil law obligations and the specifics of its application in agribusiness relations. It is established that trust ownership remains one of the least developed institutions of modern Ukrainian civil law, despite its consolidation in current legislation. Scientific doctrine lacks consensus on its legal nature, which complicates practical implementation. It is emphasized that in the agribusiness sector, trust ownership is of particular importance, since agricultural activity is characterized by a high level of risks, seasonality of production, and the need to attract significant credit resources. At the same time, agricultural entrepreneurs often do not have sufficient liquid assets to pledge, while the use of future crops or products as collateral faces legal gaps.

The study identifies key problems of law enforcement: the absence of a clear definition of the legal nature of trust ownership; insufficient regulation of the possibility of transferring future assets, in particular crops and agricultural products, into trust ownership; lack of adequate guarantees for

debtors in the agricultural sector; risk of abuse by creditors; absence of consistent judicial practice. Based on the conducted analysis, the article proposes directions for legislative improvement: consolidation of trust ownership as an independent means of securing obligations in the Civil Code of Ukraine; detailing the legal regime of future assets; establishing mechanisms to protect debtors' rights, including the return of property in case of partial fulfillment of obligations; improving the procedures for state registration of trust ownership; and forming specialized judicial practice regarding disputes in agribusiness.

It is concluded that trust ownership in agribusiness relations is a promising legal instrument that can expand credit opportunities for the agricultural sector and strengthen the financial stability of producers. At the same time, its effectiveness directly depends on eliminating existing legal gaps and developing a unified concept of application in legal doctrine and judicial practice.

Key words: trust ownership, enforcement of obligations, agribusiness, legal regulation, crediting, agricultural law.

Постановка проблеми. Інститут довірчої власності як форма забезпечення виконання зобов'язань є відносно новим явищем у вітчизняному цивільному законодавстві, адже його нормативне закріплення у Цивільному кодексі України відбулося лише нещодавно. Саме тому для належного та результативного застосування механізму довірчої забезпечувальної власності виникає об'єктивна потреба у детальному науковому та практичному аналізі положень законодавства, які визначають правові засади регулювання даних відносин.

Сучасний агробізнес функціонує у складних економічних умовах, що характеризуються високими фінансовими ризиками, сезонністю виробництва, залежністю від природно-кліматичних факторів та значними обсягами капіталовкладень. Для успішної діяльності аграрних підприємств важливим є доступ до кредитних ресурсів, інвестицій та ефективних механізмів забезпечення виконання зобов'язань. Традиційні засоби, такі як застава, порука чи гарантія, не завжди є достатньо гнучкими та ефективними. У цьому контексті право довірчої власності набуває особливого значення як сучасний правовий інструмент, що здатний забезпечити баланс інтересів кредитора та боржника.

Метою проведеного дослідження є з'ясування правової сутності довірчої власності як способу забезпечення виконання цивільно-правових зобов'язань суб'єктів агробізнесу, визначення особливостей її застосування у сільськогосподарській сфері та вироблення пропозицій щодо удосконалення правового регулювання цього інституту.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика довірчої власності як способу забезпечення виконання цивільно-правових зобов'язань набула активного розвитку у сучасній вітчизняній цивілістиці. Вчені-правники, такі як О.В. Дзера, В.М. Коссака, Н.С. Кузнецова, Р.А. Майданик, С.Я. Фурса та інші досліджують як загальнотеоретичні аспекти довірчої власності, так і специфіку її застосування у різних сферах господарювання. Зокрема, увага приділяється питанням правової природи довірчої власності, співвідношенню з іншими правовими способами забезпечення зобов'язань, порядку набуття та реалізації цього права.

Проте оскільки спеціалізованих досліджень, присвячених саме застосуванню довірчої власності у сфері агробізнесу, у науковій літературі обмаль, виникає потреба у комплексному аналізі правового регулювання даного інституту з урахуванням специфіки аграрних правовідносин та економічних ризиків, характерних для суб'єктів аграрного підприємництва.

Виклад основного матеріалу. Право довірчої власності передбачає передачу майна боржником кредитору у власність з метою забезпечення виконання зобов'язання, проте з обмеженням права кредитора розпоряджатися цим майном до моменту порушення боржником умов договору. Інакше кажучи, кредитор стає власником майна, але здійснює свої повноваження у «довірчому» режимі: він не може використовувати майно у власних інтересах доти, доки боржник сумлінно виконує свої зобов'язання.

Змістовне наповнення інституту довірчої забезпечувальної власності полягає у передачі майна від боржника до кредитора за первинним зобов'язанням. В свою чергу, в межах вторинного забезпечувального зобов'язання вказані суб'єкти набувають правового статусу довірчого засновника та довірчого власника. Варто зауважити, що в такому випадку довірча власність розглядається як окремий правовий титул та різновид права власності. З цього приводу у частині другій статті 316 ЦК України вказано, що особливим видом права власності є право довірчої власності, яке виникає внаслідок закону або договору. У частині другій статті 597-1 ЦК України зазначено, що право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язань є різновидом права власності на майно, за яким кредитор, який отримав майно у довірчу власність (довірчий власник), не має права самостійно відчужувати таке майно, крім як для звернення стягнення на нього, а також викупу його для суспільних потреб у порядку, встановленому законом [1].

Довірчий власник здійснює свої повноваження щодо майна, переданого у довірчу власність, виключно з метою належного виконання забезпеченого цим майном зобов'язання (яке ще не погашене) або для досягнення іншої, визначеної установником мети, що обмежує його право. Відчуження такого майна, передача його у заставу чи обтяження іншими речовими правами можливі лише тоді, коли це необхідно для реалізації встановленої цілі, або у випадку невиконання боржником забезпеченого зобов'язання, якщо з отриманих коштів не вдається повністю задовольнити вимогу кредитора, за винятком випадків, передбачених договором чи законом. Саме цільове призначення довірчої власності зумовлює наявність обмежень щодо звернення стягнення на таке майно та виключає можливість поширення цих правил на певні категорії об'єктів. У разі банкрутства як установника, так і довірчого власника, об'єкти довірчої власності не включаються до конкурсної (ліквідаційної) маси. Зазвичай положення про довірчу власність не застосовуються до відносин, пов'язаних із заставою товарів в обігу чи переробці, якщо інше прямо не встановлене законодавством або не впливає із характеру відповідних правовідносин.

Згідно з правовою конструкцією забезпечувальної передачі права власності, боржник для забезпечення виконання зобов'язання передає кредиторowi титул власника на те чи інше майно, а кредитор зобов'язується здійснити зворотнє відчуження права власності на зазначений майновий актив у разі погашення забезпечуваного зобов'язання належним чином. У разі невиконання боржником зобов'язання кредитор зберігає правовий титул за собою. Якщо річ перебуває у володінні боржника, кредитор може вимагати її отримання, якщо кредитор уже володіє річчю, він може шляхом реалізації цієї речі погасити боргове зобов'язання.

Особливістю є те, що у разі належного виконання договору боржником кредитор зобов'язаний повернути майно назад, тоді як у випадку невиконання – отримує право звернути стягнення на об'єкт довірчої власності, задовольнивши свої вимоги поза межами складних процедур, властивих класичній заставі чи іпотеці.

Загалом, в існуючому сьогодні вигляді довірча власність на земельні ділянки навряд чи дозволяє учасникам обороту вирішити якісь завдання, які не можна було б вирішити за допомогою інших, більш «традиційних» для української правової системи, інструментів. Можливості, які надає кредитору довірча власність (можливість звернути стягнення на майно тощо) доступні йому і при використанні інших механізмів – наприклад, в рамках іпотечного кредитування. Р.А. Майданик розглядає забезпечувальне право власності як різновид фидуціарної (довірчої) власності кредитора, тобто особи, яка приймає забезпечення [2, с. 21]. На думку науковця, такий механізм можна кваліфікувати як неволодільницький речово-правовий інструмент гарантування виконання боржником своїх зобов'язань.

Відповідно до думки О.В. Дзери, довірча власність має дуалістичну природу, поєднуючи риси речового та зобов'язального права, що відрізняє її від класичних засобів забезпечення, зокрема іпотеки чи застави [3, с. 46]. Подібної позиції дотримується і В.М. Коссаk, підкреслюючи, що довірча власність дозволяє встановити більш гнучкий механізм захисту інтересів кредитора, оскільки забезпечувальне право не обмежується обтяженням майна, а передбачає перехід титулу власності [4, с. 28].

З урахуванням законодавчих вимог щодо визначення правового становища об'єктів у довірчих відносинах, пов'язаних з управлінням майном, можна визначити деякі випадки застосування такої форми реалізації права власності до використання земель сільськогосподарського призначення. Довірче управління має місце у випадках, коли з об'єктивних причин виникає проблема при реалізації права власності на землю та інші об'єкти нерухомості.

Довірчі відносини можуть виникнути, коли власник земельної ділянки не хоче чи не може самостійно використовувати ділянку за цільовим призначенням, проте не бажає втрачати статус власника земельної ділянки.

Функціями довірчого управління є забезпечення виконання зобов'язань, охорони землі як об'єкта права власності, здійснення підприємницької діяльності, задоволення інших потреб власника землі, управителя чи особи, яка одержує вигоду від довірчого управління.

У контексті агробізнесу право довірчої власності набуває особливого значення. Аграрна діяльність є специфічною сферою підприємництва, що характеризується високою залежністю від сезонних і природних чинників, значними фінансовими ризиками та необхідністю залучення кредитних ресурсів. Як показує практика, сільськогосподарські товаровиробники часто стикаються з проблемами отримання банківських кредитів через недостатню платоспроможність та відсутність ліквідної застави. У таких умовах довірча власність може стати ефективним механізмом забезпечення, оскільки дозволяє використовувати як об'єкт не лише класичні активи (нерухомість, техніку), але й урожай, майбутні сільськогосподарські продукти, що відповідає реаліям аграрного виробництва.

Дослідження довірчої власності у відносинах суб'єктів агробізнесу в українській цивілістиці все ще перебуває на початковій стадії. Переважно увага зосереджена на загальнотеоретичних аспектах інституту, тоді як аграрний вимір залишається недостатньо розробленим. Водночас, розвиток аграрного сектору потребує модернізації правових інструментів фінансового забезпечення, і довірча власність у цьому сенсі може відіграти ключову роль. Її перевага полягає в тому, що кредитор отримує реальний контроль над предметом забезпечення, а боржник – можливість користуватися ресурсами без втрати перспективи повернення майна у разі належного виконання зобов'язання.

Довірчий власник земельної ділянки, якщо це передбачено договором, за яким встановлюється довірча власність, може передавати земельну ділянку в користування третім особам лише на праві оренди з такими особливостями: строк оренди землі припиняється з моменту звернення стягнення на земельну ділянку; орендар не може здійснювати на земельній ділянці будівництво, видобування корисних копалин або здійснювати поліпшення, які неможливо відокремити від земельної ділянки без завдання шкоди. Якщо це передбачено договором, за яким встановлюється довірча власність, довірчий власник має право укладати договори про встановлення земельних сервітутів. Строк таких сервітутів припиняється з моменту звернення стягнення на земельну ділянку. Довірчий власник не має права без погодження із засновником довірчої власності: здійснювати поділ, об'єднання земельних ділянок; погоджувати документацію із землеустрою; ініціювати питання щодо зміни цільового призначення земельної ділянки; відчужувати земельну ділянку в порядку викупу її для суспільних потреб.

У правовідносинах довірчої забезпечувальної власності суб'єкт аграрного бізнесу здебільшого виконує роль довірчого засновника. Відповідно до ч. 1 ст. 597-1 Цивільного кодексу України, за договором про встановлення довірчої власності довірчий засновник передає майно довірчому власнику на праві довірчої власності з метою забезпечення виконання зобов'язань боржника за кредитним договором або договором позики [1].

У рамках цього дослідження особливої уваги заслуговує порядок користування предметом довірчої власності, оскільки саме він визначає баланс прав і обов'язків сторін. Відповідно до ч. 1 ст. 597-4 ЦК України, правом користування об'єктом довірчої власності наділяється довірчий засновник (користувач) [1]. Разом з тим, договором може бути передбачено й іншу особу, яка матиме статус користувача.

Зі змісту зазначеної норми випливає, що за загальним правилом користувачем виступає саме довірчий засновник, який водночас є боржником за основним зобов'язанням. Це положення має позитивне значення для аграрного бізнесу, оскільки дає змогу аграріям отримати кредитні ресурси під забезпечення довірчою власністю, не вилучаючи при цьому стратегічно важливі об'єкти з процесу виробництва.

Інститут довірчого управління та довірчої власності на землю можна розглядати як один із правових інструментів, що гарантує сільським жителям непорушність їхніх прав на земельні ділянки, призначені для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. Водночас він здатний виконувати функцію запобігання концентрації великих земельних масивів після скасування мораторію на відчуження сільськогосподарських угідь. У разі належного впровадження довірчої власності у земельне законодавство України така правова конструкція може стати дієвим механізмом консолідації розпайованих земельних ділянок у межах оптимальних розмірів, необхідних для ефективного та результативного аграрного виробництва в різних природно-кліматичних зонах держави.

Таким чином, довірча власність на землю може розглядатися як сучасна альтернатива традиційним підходам до законодавчого регулювання орендних відносин. Вона відкриває нові можливості для реалізації права власності на землю та пропонує механізми, що здатні подолати ті проблеми, які нині не вирішує оренда. Йдеться, зокрема, про відсутність у власників розпайованих ділянок реальних шансів отримувати стабільний і високий дохід, поширені випадки порушення їхніх земельних, майнових та інших прав, а також про блокування використання ресурсів на соціально-економічний розвиток сільських територій.

Разом із тим, застосування довірчої власності у сфері агробізнесу має й низку проблемних аспектів.

Серед ключових проблем, по-перше, варто відзначити недостатню визначеність правової природи довірчої власності. У доктрині немає єдності щодо того, чи є довірча власність різновидом речових прав, чи вона має виключно забезпечувальний характер [5, с. 400]. Відсутність однозначного підходу ускладнює правозастосування, оскільки породжує суперечки щодо співвідношення цього інституту з заставою та іпотекою.

По-друге, у законодавстві відсутня чітка регламентація об'єктів довірчої власності у сфері аграрного виробництва. Суб'єкти агробізнесу зазвичай використовують у господарській діяльності специфічні активи – майбутній урожай, худобу, насіння, сільськогосподарську техніку. Частина з

цих об'єктів або є родовими речами, або ще не існує на момент укладення договору, що створює труднощі для їх передачі у довірчу власність.

По-третє, існує ризик зловживань із боку кредиторів. У разі невиконання боржником зобов'язання довірчий власник набуває повного титулу на передане майно, що може призвести до фактичного позбавлення аграрного підприємця важливих виробничих ресурсів. Автор погоджується з думкою Дєктярьова В.В., що без належних гарантій для боржника довірча власність перетворюється на приховану форму відчуження майна, а не забезпечення [6, с. 175].

По-четверте, відсутня стала судова практика щодо спорів, пов'язаних із довірчою власністю, особливо в аграрному секторі. Це створює правову невизначеність і стримує використання цього механізму у відносинах між банками та аграрними підприємствами.

Виходячи з викладеного, очевидно є потреба у вдосконаленні законодавчої бази, що регулює інститут довірчої власності. До потенційних шляхів реформування законодавства можна віднести:

Чітке визначення правової природи довірчої власності у Цивільному кодексі України, та її визначення як самостійного способу забезпечення виконання зобов'язань.

Запровадити законодавчі гарантії для боржника, які б передбачали механізм повернення майна у разі часткового виконання зобов'язання або можливість компенсації різниці у його вартості.

Удосконалення процедур державної реєстрації довірчої власності з метою забезпечення публічності й захисту прав усіх учасників обороту.

Формування спеціальної судової практики у сфері агробізнесу, що дозволить уніфікувати підходи до вирішення спорів та забезпечити правову визначеність.

Висновки. Право довірчої власності є ефективним механізмом забезпечення виконання цивільно-правових зобов'язань, особливо у сфері агробізнесу, де потрібна висока фінансова гнучкість та захист інтересів кредиторів. Його застосування здатне сприяти фінансовій стабільності аграрних підприємств, підвищити рівень кредитування у сільському господарстві та забезпечити більш ефективний захист інтересів кредиторів. Разом із тим для успішного впровадження цього інституту необхідним є удосконалення законодавства, формування сталої правозастосовної практики та врахування особливостей аграрних правовідносин.

Законодавче вдосконалення цього інституту дозволить не лише розширити доступ аграрних підприємців до фінансових ресурсів, але й забезпечити стабільність аграрного ринку та розвиток сільськогосподарського виробництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
2. Майданик Р.А. Довірча власність і фідучія: місце і перспективи в системі права України. *Право України*. 2011. № 5. С. 18–21. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/pravoukr-2011-5-pravoukr_2011_5.pdf.
3. Дзера О.В. Вибране. Збірник наукових праць. Київська школа цивілістики. К.: Юрінком Інтер. 2016. 872 с. URL: <https://jurkniga.ua/contents/dzera-o-v-vibrane-zbirnik-naukovikh-prats-kiivska-shkola-tsivilistiki.pdf?srsId=AfmBOorm-m7o1KOrh1WKAtFMzxCZ6kBGAFv4vY4QHcqs09Zfy-IMvW2>.
4. Коссак В.М. Правова природа договору управління майном. *Актуальні проблеми приватного права*. Тернопіль: Підручники і посібники. 2018. С. 22–32. DOI: <https://orcid.org/0000-0002-8699-9200>.
5. Приз О.О. Роль інституту довірчої забезпечувальної власності у правовому механізмі функціонування суб'єктів агробізнесу. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. С. 396–400. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.55>.
6. Дєктярьов В.В. Сучасний стан правового регулювання відносин щодо довірчої власності в Україні. *Нове українське право*. Вип. 3. 2023. С. 173–180. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.3.25>.